

GENUL LITERAR TEOLOGIC, ISTORIA REDACTĂRII, CUPRINSUL ȘI SURSELE CAZANIEI LUI VARLAAM

Arhim. dr. Ștefan GUȘĂ

a. Genul literar teologic al cazaniei la români

Cea mai importantă contribuție pe plan cărțurăresc a Mitropolitului Varlaam al Moldovei o constituie tipărirea *Cazaniei* sale, la Iași, în 1643.

Folosirea acestui gen literar teologic nu era ceva inedit în spațiul românesc. De exemplu, unul dintre principalele mijloace de atragere a românilor ortodocși la calvinism sau luteranism în Ardeal era folosirea tipăriturilor în limba română, un rol important, pe lângă cărțile de ritual și de rugăciune, avându-l cele de zidire sufletească și de învățatură, așa-numitele *Cazanii*. Fiind tipărite pe înțelesul tuturor, ele aveau o circulație mare; dar, în același timp, în ele calvinii puteau să strecoare și anumite idei greșite, străine de duhul și învățătura ortodoxă¹.

Așa a fost cazul și cu prima Cazanie tipărită în limba română, cea intitulată *Tâlcul Evangheliilor* și publicată la Brașov, în 1564, cu osârdia diaconului Coresi.

În 1581, tot la Brașov, a apărut o a doua Cazanie: *Evanghelia cu învățatură*. Deși, în general, conținutul ei era în concordanță cu învățătura ortodoxă, la finalul acesteia au fost tipărite cele zece porunci, la fel ca în *Catebismul* luteran de la Sibiu (1544), adică lipsind porunca a doua, iar dintre predicile la sărbători lipsea predica la prima Duminică a Postului Mare („Duminica Ortodoxiei”).

¹ Ion D. Popa, *Valoarea omiletică a Cazaniei lui Varlaam*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXIX (1971), nr. 5-6, p. 551.

Secolul al XVI-lea va consemna extinderea propagandei catolice și protestante și în celelalte două provincii românești: Țara Românească și Moldova. Beneficiind de sprijin chiar din partea unor domnitori – catolicii au ca susținători pe Petru Șchiopu, în Moldova, și pe Petru Cercel, în Țara Românească; protestanții, pe Despot Vodă și Iancu Sas –, genul literar al cazaniei pătrunde și se extinde în viața religioasă din aceste două țări. Trebuie reamintită publicarea, în 1642, a unei noi Cazanii, finalizată de Ilie Iorest (aceasta era însă doar reeditarea Cazaniei din 1581, din care lipseau predicile la sărbătorile sfinților). Mai demnă de reținut este tipărirea, în același an, a *Evangeliei învățătoare* sau *Cazania* de la Govora, tradusă din limba slavonă de ieromonahul Silvestru (retipărită, în 1644, cu completări, la Mănăstirea Dealu)².

Această puternică acțiune prozelitistă, mai ales cea de factură calvină, nu a rămas fără răspuns. Pe de o parte, autoritățile bisericesti ortodoxe au reacționat prin convocarea unui Sinod ortodox la Iași (1642), necesar mai ales pentru aprobarea unei *Mărturisiri de credință* ortodoxă care să combată *Mărturisirea orientală a credinței ortodoxe* (Geneva, 1629) care, pusă pe seama Patriarhului Chiril Lucaris, era puternic influențată de învățătura calvină; pe de altă parte, alți preoți și ierarhi ortodocși luminați au încercat să predice învățătura autentic ortodoxă chiar prin mijlocirea tipării cărților ce țin de genul literar-teologic al Cazaniei. În aceeași situație se află și *Cazania* Mitropolitului Varlaam.

b. Cazania lui Varlaam – istoria redactării și cuprinsul

În dorința sa de a oferi preoților un veritabil ghid în activitatea lor pastorală și credincioșilor un mijloc de cunoaștere a credinței ortodoxe adevărate, Mitropolitul Varlaam s-a gândit la publicarea unei Cazanii. Acest lucru este demonstrat de faptul că, în anul 1637, el i-a trimis țarului Mihail Feodorovici al Rusiei o scrisoare prin care îl înștiința că are „gata și scrisă” cartea Sfântului Calist (adică o Cazanie) dar, neavând mijloacele necesare, îi cerea acestuia ajutor

² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Române*, vol. 2, p. 197.

în vederea tipăririi. Tot în același timp, mitropolitul îl va fi sfătuit pe domnitorul Vasile Lupu să ceară o tiparniță de la Mitropolitul Petru Movilă al Kievului; dacă țarul nu a oferit ajutorul cerut, cel de-al doilea a răspuns pozitiv cererii³ și a trimis tipografia, care va fi instalată la Mănăstirea „Trei Ierarhi” din Iași.

Nu întâmplător, prima carte tipărită aici a fost chiar o Cazanie. Titlul său complet este: *Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svânți mari*. A fost publicată „cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasiliie, Voivodul și Domnul Țării Moldovei”, iar traducătorul și editorul cărții era însuși Mitropolitul Varlaam: „dîin multe scripturi tălmăcită dîin limba sloveniască pre limba romeniască de Varlaam, Mitropolitul de Țara Moldovei”. Tot în titlu se mai dădeau date despre locul și timpul apariției: „În tipariul domnesc, în Mănăstirea a Trei Svetiteli, în Iași, de la Hristos 1643”.

Cazania lui Varlaam este o lucrare masivă, de 506 file, ilustrată cu numeroase gravuri în lemn – scene biblice, chipuri de sfinți, frontispicii, viniete, inițiale înflorate etc. – executate de meșterul gravor Ilia, care a ilustrat și unele dintre cărțile tipărite la Kiev și Lvov. Profesorul Mircea Păcurariu crede că acest gravor nu a lucrat singur, ci a fost ajutat și de unii călugări moldoveni, poate de la mănăstirile de la Neamț, Putna sau Dragomirna, unde exista o bogată tradiție miniaturistică. În orice caz, „toate aceste podoabe grafice și iconografice, cu mai multe caractere de litere, fac din Cazanie una dintre cele mai artistice opere tipărite din vechea cultură românească”⁴.

Cartea de învățătură a Mitropolitului Varlaam debuta cu un scurt „Cuvânt împreună cătră toată semenția românească” adresat de domnitorul Vasile Lupu către „toată semențiila românească pretutinderea

³ Vezi Constantin Nonea, *Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Cbiev și Moscova*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XXXIII (1957), nr. 10-12, pp. 815-816. Studiul se bazează pe lucrări mai vechi: P.P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines*, Paris, 1926, Idem, *Petru Movilă și românii*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LX (1942), nr. 9-10, pp. 403-420; Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia, în veacul XVII*, București, 1912, p. 83 ș.u.

⁴ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 19.

ca să află pravoslavnicii într-această limbă”⁵. Ideea principală era aceea că scrierea era „dar limbii românești”, fiind marcată de ideea de unitate națională a tuturor românilor.

„Smeritul arhiepiscop Varlaam și Mitropolitul de la Țara Moldovei” scria apoi un „Cuvânt către cetitoriu”, în care erau subliniate motivele publicării acestei Cazanii: mai întâi, „limba românească n-are carte pre limba sa”, apoi „lipsa dascălilor și a învățăturii”. În partea finală se preciza că „tipariul, cu toate meșteșugurile câte trebuie” sunt din partea lui Petru Movilă, iar cheltuielile au fost suportate de Vasile Lupu. Și mai importantă este aici precizarea misiunii divine de care se simțea mânat Mitropolitul în activitatea sa culturală: „Pentru aceea, de nevoie mi-au fost, ca un datornic ce sunt lui Dumnezeu cu talantul ce mi-au dat, să-mi poci plăti datoriia, măcar de cât, până ce mă duc în casa cea de lut a moșilor miei”.

Cazania cuprindea 75 de predici, împărțite în două mari părți: partea întâi cuprinde 54 de cazanii la Duminici (13 ale Triodului, 9 ale Penticostarului, 32 ale Octoihului), în timp ce partea a doua cuprinde 21 de cazanii la sărbătorile împărătești și ale sfinților. Specific pentru cazaniile duminicale este împărțirea în patru părți distincte – cuvântul introductiv la Evanghelie, pericopa evanghelică a zilei, învățătura întâi și învățătura a doua. Menționăm că această împărțire nu se întâlnește la cazaniile sărbătorilor și ale sfinților.

Privită în detaliu, *Cazania* oferă în prima ei parte, pe foile numerotate de la 1 la 384, 13 predici pentru perioada Triodului – adică pentru cele 10 duminici din această perioadă liturgică, plus trei cazanii la Sâmbăta lui Lazăr, Vinerea și Sâmbăta Mare –, urmate de cele 10 ale Penticostarului – adică 9 cazanii la cele opt duminici din acest timp și la Joia Înălțării – și apoi ale celor 32 de duminici de după Rusalii. La sfârșitul acestei prime părți se găsesc zece versuri în care Varlaam Îl preamărește pe Dumnezeu și Îl roagă să sfârșească cu bine lucrul început. Ultimele patru versuri „exprimă un frumos și puternic sentiment religios, fiind sufletul lui Varlaam

⁵ „Dintru cât s-au îndurat Dumnezău diintru mila sa de ne-au dăruit, dăruim și noi acest dar limbii românești, carte pre limba românească, întâiu de laudă lui Dumnezău, după aceea de învățătură și de folos sufletelor pravoslavnicii. Să (dacă) iaste și de puțin preț, iară voi să o priimiți nu ca un lucru pământesc, ce ca un odor ceres, și priînsă cetind pre noi pomeniți și întru ruga voastră pre noi nu uitareți și hiți sănătoși.”

străbătut de dorința hotărâtă de a-L mărturisi pe Dumnezeu «cu condeiul»⁶:

„Priimește, Doamne, ca de la un păcătos
să slujesc Ție în această lume pân-voi hi sănătos.
Să hie depururia cinstit și lăudat numele Tău
iară eu de la inimă Te mărturisesc cu condeiul meu”.

Partea a doua începe cu numerotație nouă a paginilor, de la 1 la 116, și cuprinde Cazaniile la „Praznicele lunilor preste an împărătești și a svenți mari”. Acestea sunt 21, nu 22, cum se arată în „scara” de la sfârșitul cărții, căci cazania de la sfinții Trei Ierarhi, fiind asemenea cu cea din Duminica a 16-a după Rusalii, nu „s-a mai tipărit și pentru această sărbătoare”. Acest nou șir de cazanii începe cu: „Învățătura de viața pre Cuviosul Părintele nostru Simeon Stălpnic”, prăznuit cum se știe, la 1 septembrie, și se termină cu: „Învățături pentru tăiere cinstului cap al lui Ioan Prediteci” (29 august). În această parte se găsesc și unele cazanii mai puțin obișnuite în cărți de acest fel, precum: cea de pe 14 octombrie (Sfânta Parascheva), cea de pe 17 februarie (Măcenia lui Sviiatii Teodor Tiron), cea de pe 2 iunie („Măcinea svântului măcenic Ioan Novii”) și cea de pe 24 iunie („Născutul marelui proroc Botezătorul Ioan Prediteci”).

Și la sfârșitul acestei părți, Varlaam a așternut opt versuri românești pe care le încheie așa:

„Lăudat să hie a lui Dumnezău putere
care după început au dat și săvârșire”.

c. Izvoarele Cazaniei lui Varlaam

Care este contribuția personală a Mitropolitului Varlaam al Moldovei la publicarea *Cazaniei* sale din 1643? La această întrebare au încercat să răspundă mai mulți cercetători, a căror misiune principală a fost de a găsi sursele ei, ceea ce oferea, prin confruntare, răspunsul la întrebarea lansată mai sus.

Astfel, chiar marele savant Nicolae Iorga⁷ făcea presupunerea că „ar fi o culegere din mai mulți autori”, și nu făcută după un singur

⁶ Ioan Lupaș, „Mitropolitul Varlaam al Moldovei, 1632-1653”, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 268.

⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. 1, București, 1925, p. 253.

original; Petru V. Haneș⁸ credea că tipăriturile lui Coresi i-au servit ca bază lui Varlaam, opinie infirmată, prin analiză textuală, de Grigorie Scorpan⁹, care propunea alte surse: *Cazania* lui Calist, fie cea tipărită la Crilos, fie cea de la Wilna. Amintind că un alt cercetător, Ștefan Ciobanu, susținuse că a fost tradusă din limba ucraineană (de unde asemănarea unor cazanii cu factura predicilor ucrainene din prima jumătate a secolului al XVII-lea), în sprijinul opiniei Cazaniei lui Calist ca sursă a Cazaniei lui Varlaam stătea și scrisoarea trimisă de Mitropolitul Moldovei țarului Rusiei, în 1637, în care îi cerea acestuia ajutor pentru tipărirea „Cărții Sfântului Calist” pe care o avea „gata și scrisă”.

Printr-o serie de studii bine documentate, problema izvoarelor Cazaniei lui Varlaam a fost rezolvată pertinent de prof. Pandele Olteanu¹⁰. Folosind metoda comparatistă a textelor, acesta a demonstrat că principala sursă de inspirație a *Cazaniei* lui Varlaam o reprezintă *Comoara* lui Damaschin Studitul, un volum de cuvântări apărut în prima ediție la Veneția, în 1588¹¹. Plecând de la studierea originalului grec și a versiunii slavone a *Cuvântărilor* lui Varlaam „Despre înmormântarea lui Hristos”, „Coborârea în iad” și „Tânguirea Maicii Domnului”, cercetătorul a extins aria de analiză și a arătat că în *Cazania* lui Varlaam sunt traduse – integral sau parțial – peste 200 de pagini după cuvântările lui Damaschin Studitul¹². Este vorba de unele cuvântări la duminicile din Postul Mare, precum Duminica Crucii, la Sâmbăta lui Lazăr, la Florii, la înmormântarea lui Iisus Hristos, la Duminica Mironosițelor și altele. Mai îndeaproape și integral au fost traduse cuvântările la Duminica tuturor Sfinților, la Nașterea

⁸ P.V. Haneș, *Vechile noastre Cazanii: Coresi, Varlaam, Mănăstirea Dealu*, în *Prietenii istoriei literare*, vol. I, București, 1931, p. 153.

⁹ G. Scorpan, *Istoria literaturii românești vechi*, vol. 1, București, 1947, pp. 18-51.

¹⁰ Pandele Olteanu, *Izvoare originale și modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXVIII (1970), nr. 1-2, pp. 113-150; Idem, *Izvoare și versiuni bizantine slave ale omiliei lui Varlaam la înmormântarea lui Hristos*, în *Studii de slavistică*, vol II, București, 1971, pp. 57-89; Idem, *Unul din izvoarele neogrecești ale Cazaniei mitropolitului Varlaam (1643): «Comoara» lui Damaschin Studitul*, în „Romanoslavica”, anul XVIII (1972), pp. 163-185; Idem, *Damaschin Studitul și mitropolitul Varlaam al Moldovei*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul LII (1976), nr. 3-4, pp. 211-244.

¹¹ Idem, *Izvoare originale și modele bizantino-slave...*, p. 136.

¹² *Ibidem*, p. 140. Pe baza acestor cercetători, autorul consideră că Mitropolitul Varlaam poate fi considerat doar traducător, nu și autor al *Cazaniei* din 1643.

Domnului, la Buna Vestire, la Intrarea în Biserică și Adormirea Maicii Domnului, la Întâmpinarea Domnului și la Schimbarea la față a Mântuitorului. Dintre cuvântările la sfinți din *Cazania* lui Varlaam, sunt traduse după Damaschin Studitul următoarele: Viața Sfântului Simeon Stâlpnicul, a Sfântului Mucenic Dimitrie, a Sfântului Nicolae, a Sfântului Teodor Tiron și altele¹³. În sprijinul afirmațiilor sale, prof. Pandele Olteanu mai arată și că unele legende și fapte apocrife din *Comoara* lui Damaschin Studitul se regăsesc preluate și în *Cazania* lui Varlaam (vezi cuvântările la Adormirea Maicii Domnului, la Sâmbăta lui Lazăr, la Sfântul Nicolae, la Sfântul Dumitru ș.a.).

Un alt cercetător, profesorul Atanasie Popa, a arătat însă, concludent, că lucrarea grecească a lui Damaschin Studitul nu este singurul izvor al *Cazaniei* lui Varlaam (chiar acesta amintește în introducerea sa de unele izvoare slave). Analiza unei *Cazanii* din 1680 a lui Popa Ursu din Contigleat-Beiuș și a altor manuscrise din bibliotecile din Cluj, București, Oradea, Sibiu, Iași sau Târgu Mureș, care au circulat înainte de 1643, l-au dus la concluzia că la baza lucrării tipărite de Varlaam au mai stat și Codicele Drăganu (din 1630), Codicele Sibian (în Biblioteca Arhiepiscopiei din Sibiu, din 1639), *Cazania* de la Cluj (din 1640) și Codicele Marțian¹⁴. Toate aceste manuscrise au fost copiate după texte românești care au circulat înainte de 1643, fapt atestat și de o însemnare (epilogul) a profesorului Urs din *Cazania* de la 1680 – „am scris această carte ce se chiamă păucenie dintru păuceniia lui Io Alixandru-Vodă din Țara Moldovei”. Profesorul Popa arată că, deși foarte asemănătoare, aproape identice, cazaniile preotului Urs nu sunt copiate din *Cazania* lui Varlaam – Evangheliile sunt luate după „Noul Testament de la Bălgrad” (Alba-Iulia), unele cazanii sunt omise, altele sunt în plus ș.a.m.d. –, ceea ce îl face să lanseze ipoteza că a existat o *Cazanie* (păucenie) moldovenească mai veche, de pe vremea domniei lui Alexandru Lăpușeanu, adică din a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹⁵.

¹³ Cf. *Ibidem*, pp. 141-151.

¹⁴ Atanasie Popa, *Texte vechi în Cazania lui Varlaam*, în „Mitropolia Ardealului”, anul X (1965), nr. 1-3, pp. 73-99.

¹⁵ Idem, *Care este contribuția lui Varlaam la Cazania sa din 1643. Stadiul actual al cercetătorilor*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XLVIII (1972), nr. 3-4, pp. 172-181.

Opinia de mai sus pare să fie susținută și de un alt cercetător¹⁶ care, în urma analizei critice a textului *Cazaniei* de la 1643, a tras concluzia că ea este opera mai multor traducători: „Citind critic toată cartea, constatăm că unele cazanii din partea întâia au un accentuat caracter exegetic-didactic-polemic în timp ce altele, dimpotrivă, sunt cuvântări pur omiletice, unele din partea a doua se disting, îndeosebi, prin caracterul lor panegiric, în timp ce altele sunt expuneri aghionarative; unele cazanii sunt lungi, iar altele scurte, prin urmare, există o diversitate care arată că sunt *mai mulți autori* (s.n.)”¹⁷. Și iarăși, „construcția frazei, în unele cuvântări, este logică, limpede, fluentă, dând cititorului sentimentul echilibrului gramatical și al bogăției lexicale, iar la altele, fraza este greoaie, schematică, săracă, nefirească...”. În consecință, „lipsa de unitate în ce privește cuprinsul, structura și dimensiunile cazaniilor și, mai cu seamă, limba acestor cuvântări, încărcată de particularități dialectale, arată, așadar, că prima carte tipărită în Moldova – *Cazania Varlaam* – este o operă la definitivarea căreia, într-un timp mai îndelungat și pe un spațiu mai întins, au contribuit mai mulți autori, și, evident, *mai mulți traducători-cărturari* (s.n.)”¹⁸.

Așadar, trebuie recunoscut că Mitropolitul Varlaam nu este autorul și nici măcar singurul traducător al *Cazaniei* de la 1643; el doar a adunat la un loc traducerile mai vechi făcute de unii cărturari din Moldova și Ardeal din texte grecești (în special Damaschin Studitul) și după numeroasele manuscrise slavone aflate în circulație înaintea sau în timpul păstoririi sale. Totuși „acest lucru nu știrbește cu nimic din contribuția personală a lui Varlaam. Dacă nu este autorul și nici traducătorul *Cărții de învățătură* de la 1643, el are meritul că a *strâns într-o lucrare unitară vechile cazanii* traduse sau prelucrate din grecește și slavonește, care circulau în manuscris, în Transilvania și Moldova, *le-a stilizat și le-a dat la tipar, ca «dar» întregului neam românesc*”¹⁹.

¹⁶ Scarlat Porcescu, *Tiparnița de la Biserica Trei Ierarhi – Iași. Cea dintâi carte imprimată în Moldova (1643)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XLVII (1971), nr. 3-4, pp. 204-214.

¹⁷ *Ibidem*, p. 206.

¹⁸ *Ibidem*, p. 207.

¹⁹ M. Pacurariu, *op. cit.*, p. 22.

d. Sursele biblice

În ceea ce privește izvoarele omiletice principale, o observare atentă ne conduce la constatarea că izvorul principal al cuvântărilor din prima parte a *Cazaniei* este Sfânta Scriptură; mai precis, pericopele evanghelice ce se citesc în fiecare duminică de peste an.

Cazania explică textul pericopelor evanghelice pe înțelesul ascultătorilor, autorul ei căutând să întipărească în mintea acestora sensul adevărat al textului sfânt și să scoată din el învățături folositoare de suflet. Comentariile textului sunt făcute de cele mai multe ori clar și precis. Uneori însă, în explicarea pericopei sunt îngrămădite prea multe texte, repetându-se pericopa evanghelică aproape cu aceleași cuvinte, ceea ce îngreunează înțelesul învățăturilor. Acest lucru nu micșorează cu nimic valoarea interpretărilor și a exegezei pe care o dă *Cazania*, multe din sensurile date de ea fiind valabile și astăzi.

Din întreg cuprinsul *Cazaniei* se poate vedea cu câtă dragoste și cu câtă convingere și insistență este explicat textul evanghelic. Bun cunoscător al Sfintei Scripturi, autorul *Cazaniei* se străduiește să arate ascultătorilor folosul pe care-l dobândesc din citirea sau ascultarea învățăturilor cuprinse în Sfânta Scriptură: „Nemicî așia de dulce sufletului creștin nu iaste în ciasți lume ca când aude cuvântul lui Dumnedzău. Căce că cuvântul lui Dumnedzău să chiamî foc și deca cade în suflet, toată rîciala păcatelor scoate afarî și liubovul lui Dumnedzău ca un foc aprinde într-âns și toate gândurile păcatelor arde. Într-alt chip să chiamî spaț dîinbe părțile ascuțîtî, că nu să săiaște de fața nemârui, nice de împărat, nice de domn, nice de vlădic, ce ca o sabie dîinbe părțile ascuțîtî, tae și vâdește toate fărădelegile și toate gândurile cele de păcate dîin inimile tutror. Chiamî-să și hrană cuvântul lui Dumnedzău, că iaste mai dulce decât dulciața aceștii lumi, că îndulcește și trupul și sufletul în veci și hrănește sufletul cu hranî nevâdzutî și iaste viu în veci”²⁰.

Se pune întrebarea acum: în ce fel a folosit Varlaam pericopele evanghelice pentru a le face pe acestea cât mai inteligibile credincioșilor și preoților? Cu alte cuvinte, se pune întrebarea: care au fost genurile omiletice în care se încadrează cuvântările de la duminici și sărbători din *Cazania* de la 1643?

²⁰ Varlaam, *Cazania* (1643), p. 190.

Dovedind o bună cunoaștere a tradiției ortodoxe, Varlaam s-a folosit în *Cazania* sa de toate genurile omiletice cunoscute în istoria predicii creștine. Mai întâi de toate, multe dintre aceste cuvinte de învățătură sunt omilii exegetice. „Prin aceste omilii, autorul *Cazaniei* ține pe ascultători mai aproape de textul Sfintei Scripturi, cu învățătura căreia îi familiarizează, sporindu-le în acest fel respectul față de cuvântul dumnezeiesc. Spre deosebire de exegeza savantă, greoaie și de cele mai multe ori neînțeleasă nici de preoți, care se face în omiliile din *Cazania* lui Coresi și din cea de la Govora, interpretările pe care le face *Cazania* lui Varlaam sunt mult mai simple și mai pe înțelesul ascultătorilor”²¹.

Un alt gen omiletic foarte des întâlnit în *Cazania* lui Varlaam este predica tematică. Și prin acest gen, *Cazania* tipărită la Iași în 1643 face un pas mai departe în raport cu cazaniile anterioare, mai ales cele ardelene, căci predica tematică se poate adapta mai ușor la anumite împrejurări decât omilia exegetică. Putem așadar afirma, fără tăgadă, că în *Cazania* sa Mitropolitul Varlaam a ținut mai bine seama de necesitățile sufletești ale credincioșilor, clerici și laici, din timpul său. În intenția lui de a face instruirea religioasă a credincioșilor, Varlaam le oferă acestora cele mai diverse învățături, unele dintre ele fiind de ordin dogmatic, moral, liturgic, social sau istoric. Cum vom vedea puțin mai departe, el efectuează anumite schimbări chiar în textul biblic, oferind date interesante despre unele aspecte socio-religioase din secolul al XVII-lea.

Pe lângă aceste două genuri omiletice, partea a II-a a *Cazaniei* prezintă și un alt gen: panegiricul. Aici Varlaam a alcătuit cu mare măiestrie predici în cinstea sfinților, prezentând cu un deosebit talent literar viețile lor, fie în întregime, fie numai în aspectele lor mai importante, dându-le ca exemple vii de urmat de credincioși. Și chiar dacă este drept că prezentarea vieților unor sfinți este făcută pe baza unor fapte considerate legendare²², acest lucru nu micșorează cu nimic valoarea pe care o au aceste predici în formarea vieții duhovnicești a ascultătorilor²³.

²¹ Viorel I. Chițu, *Însemnătatea Cazaniei lui Varlaam*, în „Glasul Bisericii”, anul XIX (1960), nr. 9-10, p. 780. Vezi și: Ion D. Popa, *Valoarea omiletică a Cazaniei lui Varlaam*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXIX (1971), nr. 5-6, pp. 555-556.

²² Teodor Bogdăe, *Varlaam al Moldovei ca teolog*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XXXIII (1957), nr. 10-12, p. 782.

²³ Ion D. Popa, *art. cit.*, p. 556.

e. Viața socială și bisericească moldovenească – sursă a Cazaniei lui Varlaam

Preocupați să identifice sursele care au stat la baza publicării Cazaniei din 1643, cercetătorii au ajuns la concluzia că, deși avem de-a face clar cu o traducere din izvoare grecești sau slavone – fapt recunoscut chiar în „Cuvântul înainte” – care au circulat în manuscris, contribuția personală a Mitropolitului Varlaam nu poate fi diminuată, cu toate că nu poate fi determinată cu precizie²⁴. Este absolut evidentă dorința sa ca, pe baza Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți, să alcătuiască un tezaur de înțelepciune prin care să împărtășească sufletul poporului român pe limba sa românească²⁵. Nu este mai puțin adevărat că textul *Cazaniei* prezintă unele slavonisme – *ciudese* (minuni), *găvoazde* (cuie), *steji* (a se grăbi), *godină* (fiară), *ugodnic* (plăcut), *pobedi* (a învinge) ș.a. –, ca și cuvinte din limba maghiară și germană, dovadă a faptului că unele izvoare fuseseră traduse de transilvăneni – *chelșug*, *lacăt*, *rățez*, *hotnog*, *camătă*, *șopron* –, dar în cea mai mare parte textul prezintă un aspect literar, îngrijit, al limbii române, deși apropiat de limba populară moldovenească. De exemplu, unele cuvinte provin în mod cert din limba latină: *a cicea* de la *ecce=bicce* (aici), *cumpliciune* de la *cumplire* (a pierde, a prăpădi), *a cure* de la *curre* (a alerga), *despuitoriu* de la *disponere* (a stăpâni), *meser* de la *miserum* (sărac), *miserere* de la *miserere* (sărăcie), *păsa* de la *passare* (a merge), *șerb* de la *servum* (rob), *dezveste* de la *desvestie* (a dezbrăca), *conteni* de la *continere* (a ține), *camai* de la *quam magis*, *rost* de la *rostrum* (gură), *cătinel* de la *cautelinus* (încet, precaut), *custa*, *custul* de la *consta* (a fi, a exista, a trăi), *pățind* de la *patior pati* (a suferi, a îndura), *înmă* (mamă), *ascultoi* de la *asculto+oi* (ascultător), *pedestru* de la *pedester* (care merge pe jos), *pestește* de la *pessum ire* (a se pierde), *sudariul* de la *sudor* (mahramă, ștergar), *umbrariu* de la *umbra* ș.a.²⁶

²⁴ Scarlat Porcescu, *art. cit.*, p. 213.

²⁵ Vezi N. Bulacu, *Cartea românească de învățătură a marelui Varlaam, Mitropolitul Moldovei*, „Glasul Bisericii”, anul XVI (1957), nr. 12, p. 911; Ion D. Popa, *Valoarea omiletică a Cazaniei lui Varlaam*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXIX (1971), nr. 5-6, p. 555.

²⁶ Cf. Scarlat Porcescu, *art. cit.*, pp. 209-210.

Că în cazul *Cazaniei* lui Varlaam nu este vorba de o simplă traducere literară a unor izvoare greco-slavone o demonstrează și prezența în text a unor aspecte din viața socială și bisericească din Moldova aceluși veac. Numai pe baza realităților locale poate fi explicat, în cazania de la Duminica Cincizecimii, între „năroadele” venite de la Ierusalim și „sârbi”, „cehi” sau „nemți”, alături de sau în locul popoarelor menționate în Faptele Apostolilor²⁷.

Tot ca o oglindire a acelor vremuri, trebuie menționat un alt aspect: pentru a face cât mai perceptibilă ideea de robie și opresiune în conștiința românilor, Varlaam a înlocuit pe „perși”, despre care cititorii și ascultătorii nu știau prea multe, cu „turci”. Astfel, ceea ce se făcuse la începutul secolului al XVI-lea prin pictarea asedierii Constantinopolului pe zidurile unor biserici din nordul Moldovei își găsește sinonimul lingvistic aici; la Varlaam, de pildă, în „măceania Sfântului Teodor Tiron” apare propoziția: „feciorul unei sărace l-a scos din robia turcilor”, iar în *Comoara* lui Damaschin Studitul apare: „din robia perșilor”. În „viața Sfântului Ioan cel Nou”, scrisă de Grigorie Monahul, vedem că „eparhul” în fața căruia a fost pârât Ioan era „persan”, în timp ce, potrivit *Cazaniei* lui Varlaam, el era „turc iubitoriu foarte și socotitoriu credinței turcești”, în loc de „legea persianilor” ca la Grigorie, la Varlaam apare „legea turcească”, iar în loc de „eparhul persan” din izvor, la Varlaam apare expresia: „acest necurat și păgân suflet turcesc”²⁸.

Spre deosebire de alte Cazanii, precum cea a lui Coresi sau cea de la Govora, *Cazania* lui Varlaam dă atenție și realităților sociale ale acelorora pentru care a fost scrisă²⁹. Exploatarea celor săraci este deplânsă cu mâhnire de Varlaam, care își exprimă indignarea prin aceste cuvinte: „Ce folos iaste, frații miei, de vom cinsti pre cei bogăți, iarî pre cei mișei vom obidui și-i vom dosâdi. Iani spuneți-mi, carii ne asupresc pre noi: mișeii au bogății? Carii ne trag la giudețe, carii ne dosâdesc, carii ne obiduiesc: săracii au bogății? Pururia de cei bogăți suntem asupriți mai mult. Pentru acia mișeii, săracii,

²⁷ Varlaam, Mitropolitul Moldovei, *Cazania* (1643), Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943, p. 141: „Era Sârbi, Ceși, Nemți, Arapi, Egipteni, Șpanioli, din Asia...”.

²⁸ Cf. S. Porcescu, *art. cit.*, p. 212.

²⁹ Horia Constantinescu, *Preocupări sociale în scrisul lui Varlaam, Antim Ivi-reanul și Dosoftei*, în „Glasul Bisericii”, anul XXII (1963), nr. 9-10, p. 891.

neputernicii să cade mai mult a-i socoti. Acelora să agiutăm întru nevoia lor, în treaba acelora să slujim, preceia să-i dăruim, preceia să împrumutăm...”³⁰.

Înscriindu-se pe linia concepției Sfinților Părinți, după care bunurile materiale sunt dar al lui Dumnezeu făcut tuturor oamenilor pentru a se bucura de ele, Varlaam se opune deci nedreptăților sociale și critică dobândirea acestor bunuri pe căi nedrepte și reaua întrebuintare a averii: averea strânsă prin lăcomie și nedreptate folosește numai în această viață, dar scopul omului e să se îngrijească nu de strângere de averi pământești, ci mai mult să se îngrijească de cele veșnice³¹.

În „învățătura” pentru Sâmbăta Mare găsim un cutremurător monolog în care durerea de mamă și demnitatea supremă se împletesc în momentul în care Fecioara Maria își plânge fiul mort, pe Domnul nostru Iisus Hristos; despre acest monolog s-a spus că amintește de așa-zisele „bocete” ale femeilor din popor, un obicei păstrat în multe regiuni românești până astăzi: „O iubit fiul meu, unde lași pe maica ta? Într-a cui casă mă trcemiți, lași-mă deacmu, fiul meu și de astăzi mă desparț de tine. Darî pre cine voi ave agiutoriu? Pre cine voi ave mângăiare? Că pre tine, fiul meu am avut nedeajde, pre tine tatî, înmî (mamă) și Dumnedzău (...). N-am tras nedeajde, fiul meu, când te-am născut de una ca aceasta... Când te-am născut, fiiul meu, n-am sămțit durere, iarî acum cumplitî dureare sămț într’ânuma mea. În loc de bucurie, fiiul meu, iau scrâbă; în loc de veselie, amar; în loc de desvântare (desfătare), nevoie; în loc de iușurare, greutate; în loc de dzi bunî, fiiul meu, vâdz dzi re și cumplitî; în loc de cât bine am nedăjdut să am, fiiul meu, pentru nașterea ta, acmu atâta rău și dureare am. Unde iaste Gavriil arhanghel ce mi-au dzis să mă veselesc? (...). Dzâsu-mi-au că împărăția ta nu va avea sfârșit, iar ieu fiiul meu, te vâz mort și cuvântul lui nice aice pre pământ nu s-au împlut”³².

³⁰ Varlaam, *Cazania*, ed. cit., p. 132.

³¹ Vezi *Ibidem*, p. 288: „Strânsoare cu lăcomie oprește Domnul Hristos, arătând nouă că nu simțem lăcuiori într’ aciașă lume, ce ne iaște a lăcui în ceriu; deci strânsoare cu lăcomie și avuția slujește noaă numai într’ aciașă lume, în puțină vreme. Pentr’ ace Domnul Hristos ne învață să ne grijim de cele vecinice, iar nu de cele trecătoare”.

³² Cf. Ion Dianu, *Mitropolitul Varlaam, cititor de scriere și carte românească*, în „Glasul Bisericii”, anul XL (1981), nr. 1-2, p. 99.

Realitățile bisericești din Moldova se reflectă însă, probabil, cel mai bine în „jitia” Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava. După ce se istorisește cum a avut loc confruntarea sfântului cu un cadiv și refuzul său de a huli legea creștinească, refuz ce i-a adus multe suferințe și în final moartea mucenicească prin decapitare, *Cazania* încheie prin descrierea aducerii moaștelor, în vremea lui Alexandru cel Bun: „Cu svatul celuia ce ținea atunci cărma besearcei Moldovei, tremise boiari cu multă gloată să aducă cu multă cinste către sine slăvitul și svânt trupul măcenicului... întru slăvită cetatea sa, în Suceava, unde era scaunul domniei lui”³³.

Originale sunt și atitudinile ierarhului moldovean față de anumite realități politice și religioase din timpul său, care nu figurau în textele scripturistice, ci au fost aduse ca exemplificări: la „Duminica a treia din postu” este întărită credința în Sfânta Cruce, printr-o critică tacită a învățaturii calvine: „Căci noi acelora lucruri nu ne închinăm, ci chipul crucii cinstim, gândind la Hristos Cel răstignit...”³⁴, mărturie repetată și în cazul cinstirii sfinților³⁵. De asemenea, în alte cazanii sunt combătute unele opinii romano-catolice, cum ar fi doctrina despre purgatoriu sau imaculata concepție: „Iar Precesta și ea ca și toți oamenii s-au zămislit și născut dintr-o amestecare bărbătească, fiindcă numai singurul Hristos S-a născut fără sămânță bărbătească”³⁶.

f. Circulația Cazaniei Mitropolitului Varlaam

Importanța deosebită pe care a avut-o *Cazania* Mitropolitului Varlaam în viața cultural-religioasă a românilor reiese și din largă circulație pe care ea a avut-o în Țările Române după tipărirea sa în 1643. Ea corespundea, așadar, în totalitate nevoilor spirituale ale oamenilor din acea vreme, lipsiți de cărți în limba română.

Dovezile istorico-literare atestă că lucrarea Mitropolitului Varlaam a circulat în toate regiunile locuite de români, fiind utilizată atât de preoți, cât și de simpli credincioși, care în acest fel repudiau *Cazania* din 1581, tipărirea diaconului Coresi, pentru influențele

³³ Varlaam, *Cazania...*, pp. 451-459, aici p. 458.

³⁴ *Ibidem*, p. 42 ș.u.

³⁵ Vezi „Învățătura pentru toți svenții”, în *Ibidem*, p. 147 ș.u.

³⁶ „Învățătura la nașterea Precistei”, în *Ibidem*, pp. 356-359.

calvine pe care le prezenta³⁷. Nu se cunoaște numărul exemplarelor tipărite ale *Cazaniei*, dar, după trei sute de ani, în bisericile din Transilvania s-au găsit 24 de exemplare și încă alte 9 mărturii ale tipăriturii lui Varlaam³⁸. Probabil tot cam atâtea exemplare se mai găsesc și în Moldova – unele dintre ele sunt la mănăstirile Neamțu, Bistrița, Vatra Moldoviței, altele în bisericile de sate, în biblioteci, arhive³⁹.

Demne de interes sunt și însemnările făcute pe exemplarele găsite ale *Cazaniei*, din care vedem că ea a trecut și în Transilvania sau în Țara Românească. Tot aceste însemnări arată că exemplarele fuseseră cumpărate de familia preotului sau de credincioși. Alteori o cumpăra o „seminție”, adică mai multe familii dintr-un sat, care se înrudeau. Cartea mai este uneori moștenită sau dată ca zestre; dacă era cumpărată, se plătea în lei, în zloți, în florini și chiar în natură, dându-se în schimbul ei animale (cai, oi sau miei)⁴⁰. Câteva dintre aceste însemnări sunt reunite ca anexe ale unui studiu⁴¹, iar pentru a accentua importanța lor redăm una dintre ele: pe un exemplar se află o însemnare din anul 1700, care arată cum a circulat aceasta: a pornit de la Iași, a ajuns în Țara Românească, după care a fost readusă în Moldova – cumpărată cu 8 lei în 1721 – și, în final, a trecut în Maramureș.

Demn de reținut este și următorul aspect: circulația *Cazaniei* nu se făcea exclusiv în varianta sa originală, tipărită; se cunosc și numeroase copii manuscrise ale *Cazaniei*, unele chiar din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. De exemplu, ne sunt cunoscute patru asemenea manuscrise după *Cazania* lui Varlaam, din Transilvania, datate 1696, 1733, 1847⁴². O altă asemenea copie manuscris provine din Moldova, datată 1731, de unde trece în Ardeal⁴³.

³⁷ Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din sec. XVI și XVII*, în „Cercetări istorice”, anii XIII-XIV (1940), nr. 1-2, p. 551.

³⁸ Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1944, pp. 202-216.

³⁹ Vezi Paul Mihail, *Circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam în Biserica românească*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XXXIII (1957), nr. 10-12, p. 824.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 824-825.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 826-828.

⁴² F. Mureșanu, *op. cit.*, p. 184 ș.u.

⁴³ Paul Mihailovici, *Varlaam. O copie a Cazaniei din 1731*, în „Revista critică”, 1930, nr. 3-4, pp. 203-204, *apud* P. Mihail, *art. cit.*, p. 825.

Alte însemnări, făcute de credincioși, monahi, dascăli sau preoți, au ca subiecte reflecții asupra vieții și înțelepciunii omului sau, pur și simplu, evenimente legate de natură (secetă, ploi, cutremure etc.). S-a spus, pe bună dreptate, că foarte mulți credincioși ortodocși români au cunoscut învățăturile cuprinse în *Cazania* lui Varlaam – în cazul Transilvaniei, chiar și după 1700, când a avut loc Uniația. „Prin faptul că cuprinsul *Cazaniei* a intrat în edițiile Cazaniilor tipărite în Țara Românească, Transilvania, Oltenia, ea a fost izvorul ce a dat viață Bisericii românești, fiind singura carte de învățătură, pe care o citeau slujitorii ca și mireni.”⁴⁴ Cercetătoarea Florea Mureșanu a demonstrat adevărul acestei afirmații prin analiza altor ediții de *Cazanii* tipărite după 1643, timp de trei sute de ani. *Cazania* lui Varlaam a stat la baza următoarelor ediții: *Cazania* de la Mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște (1644), *Chiriacodromionul* sau *Evangelia învățătoare* de la Bălgrad (Alba Iulia, 1699), *Chiriacodromionul* de la București (1732), *Cazania* de la Râmnic (1748), *Cazania* de la București (1765), *Cazania* a doua de la București (1768), *Cazania* a doua de la Râmnic (1781), *Cazania* a treia de la Râmnic (1792), *Cazania* de la Buzău (1834), *Cazania* de la Sibiu (1850), *Cazania* de la București (1858), *Cazaniile* lui Varlaam, ediție școlară, București (1894), *Cazania* de la București (1898), *Cazaniile* lui Varlaam, București (1903), și *Cazania* de la București (1911)⁴⁵.

„Întrucât *Cazania* lui Varlaam a fost baza atâtor ediții, putem afirma că umbra acestui mitropolit a stat strajă în Biserica românească.”⁴⁶ Prin asemenea cuvinte trebuie recunoscut rolul important pe care l-a jucat tipăritura lui Varlaam în unificarea limbii liturgice a credincioșilor români de pretutindeni, la transmiterea unor învățături religio-morale de înaltă prețuire sufletească.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 826.

⁴⁵ F. Mureșanu, *op. cit.*, p. 202 ș.u.

⁴⁶ P. Mihail, *art. cit.*, p. 824.

Le genre littéraire théologique, l'histoire de la rédaction, le contenu et les sources de Cazanie de Varlaam

Archim. Ph.D. Ștefan GUȘĂ

Le Métropolitaine Varlaam n'est pas l'auteur et même pas le seul traducteur de la Cazanie de 1643. Il a seulement rassemblé les traductions antérieures faites par certains érudits de Moldavie et de Transylvanie à partir de textes grecs et de nombreux manuscrits slaves. Pourtant, «il a le mérite de réunir dans une œuvre unitaire les anciennes homélies traduites ou adaptées du grec ou du slave, qui ont circulé en manuscrit, en Transylvanie et en Moldavie, de les styliser et de les imprimer, comme un don pour l'ensemble du peuple roumain ».

En démontrant une bonne connaissance de la tradition orthodoxe, le Métropolitaine Varlaam a utilisé dans sa Cazanie tous les genres connus dans l'histoire de l'homilétique chrétienne. Il est absolument clair son désir de donner au peuple roumain, sur les fondements de la Sainte Écriture et les Pères, un trésor de sagesse dans leur propre langue, le roumain.